

Т. Д. Чубіна

## МЕЦЕНАТСЬКО-ФІЛАНТРОПІЧНИЙ ПРОЕКТ БОЛЕСЛАВА ПОТОЦЬКОГО: НЕМИРІВСЬКА ГІМНАЗІЯ

*У статті йдеться про маловідомі сторінки історії магнатського роду Потоцьких, його внесок в історію та культуру України, зокрема про меценатський проект Болеслава Потоцького – Немирівську гімназію. Автор наголошує, що засвоєння спадщини минувшини, її критичне осмислення та використання – важливі умови поступального руху як сучасної науки, так і суспільства в цілому. У цьому контексті актуальним стає вивчення такого соціально-економічного і морально-психологічного явища, як благодійність.*

**Ключові слова:** рід Потоцьких, Болеслав Потоцький, благодійність, Немирівська гімназія.

Засвоєння спадщини минувшини, її критичне осмислення та використання – важливі умови поступального руху як сучасної науки, так і суспільства в цілому. У цьому контексті актуальним стає вивчення такого соціально-економічного і морально-психологічного явища, як благодійність.

Питання благодійності в Україні тривалий період замовчувалося, а сама благодійність розглядалася тенденційно й упереджено. Але останнім часом історія благодійного руху та діяльність окремих осіб і родин привертає дедалі більшу увагу істориків, оскільки благодійність залишається важливим аспектом громадського життя та відносин між державою і громадянським суспільством.

У другій половині XIX ст. в Україні існувала розгалужена система добродійних установ та організацій. На приватні кошти створювалися й утримувалися притулки, лікарні, школи, дитячі садки, будувалися громадські будівлі. Вивчення досвіду меценатської діяльності Потоцьких допоможе більш зважливо вирішити проблеми підтримки молодого покоління, задоволення її потягу до освіти, а також відродження і збагачення духовності та загальнолюдських цінностей узагалі. Серед меценатських проектів XIX ст. особливе місце посідає проект Потоцьких – Немирівська гімназія.

У 1838 р. в Немирові було відкрито першу на Поділлі класичну чоловічу гімназію [1], і з цього часу невеличке містечко Немирів стає культурно-просвітницьким центром Поділля та всього Південно-Західного району царської Росії [2].

Історія цієї гімназії розпочалася 1785 р., коли володар Немирова, підкоморій великий коронний, генерал-лейтенант військ коронних, посол на сейм і колекціонер Вінцентій Потоцький (помер 1825 р.), за постановами Едукаційної комісії Королівської Польщі заснував тут приватний навчальний заклад для «шляхетної молоді» [3, с. 80]. Спочатку в ньому навчалася двадцять

учнів, а через десять років у п'яти класах уже налічувалося понад двісті учнів та дванадцять викладачів [4, с. 93].

У травні 1787 р. В. Потоцький урочисто, під гарматні салюти, приймав короля Станіслава Августа Понятовського, який повертався з Канева, де мав зустріч із Катериною II. Він із задоволенням рекомендує королю представників «шляхетної молоді» – учнів приватного закладу, які, одягнені в парадну форму, віддали честь королю зброєю. Такий урочистий прийом королю Станіславу Августу сподобався, він відвідав училище, спілкувався з учнями й опитував їх, залишившись задоволеним їхніми знаннями, особливо з математики. Після цього висловив подяку В. Потоцькому і комісарові Люберецькому за те, що Немирів став справжнім опорним центром на сході Речі Посполитої. Разом із тим король висловив готовність брати участь у пожертвуванні на утримання бідних учнів. Граф В. Потоцький відхилив цю жертву, пообіцявши королю утримувати бідних учнів та все училище за власний кошт, і формально зобов'язався щороку вносити на утримання училища 1558 крб сріблом. Окрім цього, кожний учень, виключаючи найбідніших, платив за навчання на рік по 1 крб 37 коп. [5, с. 3–4]

Отже, перший навчальний заклад у м. Немирові був заснований 1785 р.; згодом його було перетворено на дворянське училище, а пізніше, в 1838 р., – на гімназію.

У 1788 р. генерал-майор Микола Гердієв складає детальний «План польського містечка Немирова», на якому показує «дім, у якому живе граф Потоцький» і – навпроти – гімназію. Так, уперше автор плану Немирова назвав училище «шляхетної молоді» гімназією, а це свідчить про те, що 1785 р. є дійсним роком заснування Немирівської гімназії.

Після другого та третього поділів Польщі Річ Посполита зникає з карти Європи як самостійна держава. Зникає й Немирівська гімназія. На «Плані польського містечка Немирова», який склали російські «інженери-прапорщики» Федір (прізвище не збереглося) та Павло Іванов до 1803 р., Немирівська гімназія відсутня [3, с. 80].

Насправді ж гімназія працювала, проте в іншому приміщенні. З відповіді, даної проректором Немирівського училища на запит радників Подільської казенної палати і губернського правління від 27 вересня 1799 р., можна бачити, в якому стані перебувало це училище, починаючи з 1795 до 1799 р.

У 1795 р. Немирівське училище складалося з п'яти класів, і в ньому викладалися такі предмети: закон Божий, арифметика, геометрія, алгебра, географія, історія загальна і природна, фізика, анатомія, логіка, природне право; мови: польська, французька, німецька, латинська і російська; до складу предметів, що вивчалися, входили також малювання і музика. Начальник закладу називався спочатку ржондца, а потім проректор; учителі предметів іменувалися професорами, а мов і мистецтв – метрами. Викладачів цього року було 12, а учнів 241; по класах учні ділилися так: у першому класі – 102 учні, в другому – 45, в третьому – 47, у четвертому – 21 і в п'ятому – 26. Велика кількість учнів, як видно з відомостей, римсько-католицького віросповідання.

Щодо віку учнів звертає на себе увагу той факт, що в першому класі зустрічаються учні від 6 до 23 років, а в п'ятому класі – до 33 років. У 1799 р. число учнів збільшилося до 359 [5, с. 5].

При Немирівському училищі від самого його відкриття існував пансіон (konwikt). Пансіонери платили в рік по 540 злотих; вони перебували під особливим наглядом, слухали в класі загальні уроки, а мови викладалися для них окремо – по 7,5 години на тиждень. Пансіонер, бажаючи мати особливого служителя, вносив, окрім указаної платні, ще 4 червонці; папір, пера та інше навчальне обладнання пансіонери повинні були купувати за свої гроші; охочі навчатися музиці платили 5 злотих на місяць; на користь лікаря і на ліки призначалася особлива платня. Як за утримання пансіонерів, так і за навчання й інші потреби внесок грошей проводився на початку кожного півріччя наперед [5, с. 6].

Для спостереження за навчанням і поведінкою пансіонерів, окрім приставлених до них професорів та метрів, вибиралися кращі учні – зі зразковою поведінкою і з гарною успішністю. Такі учні називалися директорами. Кожному з них доручалося по шість пансіонерів; обов'язком директорів було займатися повторенням поясненого в класі.

Іменним Указом Його імператорської величності від 24 січня 1803 р. таємний радник, князь Адам Чарторийський був призначений попечителем Віленського університету і його округу, до якого зараховані губернії: Віленська, Гродненська, Вітебська, Могилевська, Київська, Мінська, Волинська та Подільська. Відповідно до затверджених правил Міністерства народної освіти, всі навчальні заклади у визначених губерніях стали відноситися за своїми справами до університетського округу [5, с. 8].

Ще в 1579 р. король Речі Посполитої Стефан Баторій заснував у Вільні (так тоді називався Вільнюс – *Т. Ч.*) академію, наділену університетськими правами і привілеями. Керували академією єзуїти. Коли 1773 р. в Литві заборонили орден, академія була перетворена на Головну школу Великого князівства Литовського. Після третього розділу Речі Посполитої в 1795 р. Литва увійшла до складу Росії. У квітні 1803 р. Олександр I реорганізував школу в Імператорський Віленський університет, який поступово став одним із найбільших у Європі [6].

З утворенням Віленського університету головними діячами щодо облаштування навчальних закладів та проведення навчально-виховної частини, переважно у Віленському окрузі, були поляки. У південно-західному краї найактивнішу позицію в цьому процесі зайняв граф Фадей Чацький. Призначений найвищим повноважним візитатором трьох південно-західних губерній, Чацький близько десяти років трудився на благоустрій краю. Його діяльність була надзвичайно плідною, що видно не лише з кількості створених ним у південно-західному краї навчальних закладів (у 1813 р. їх кількість зростає до 127, тоді як 1803 р. було лише 5), а й з кількості зібраних ним фондусів, яких Чацький зібрав більше мільйона карбованців асигнаціями [5, с. 9].

Уперше граф Чацький ревізував Немирівське училище наприкінці 1803 р. Перед цією ревізією директор училищ Кам'янець-Подільської губернії Мишковський писав проректорові Добржанському: «Цим сповіщаю вас, що, коли ревізія ввіреного Вам училища здійсниться через очікуваного таємного радника і кавалера графа Чацького, то слід учинити короткий опис оної; один екземпляр покласти в бібліотеку училища, а інший доставити мені для зберігання, щоб пам'ять цієї знаменитої події була збережена по важливості оної назавжди для історії успіхів освіти». Якими були результати цієї ревізії, на жаль, невідомо – через відсутність документів в архіві [5, с. 9].

У 1804 р. план навчання в училищах, підлеглих Віленському університету, під впливом його опікуна, князя Адама Чарторийського був значно розширений, порівняно з училищами інших університетських округів. Як на особливі характерні риси навчального плану училища Адама Чарторийського слід указати: 1) введення викладання предметів у всіх навчальних закладах Віленського округу польською мовою; 2) припинення викладання закону Божого по класах; на закон Божий для православних учнів виділявся тільки один урок – у неділю після обідні; для учнів же католиків призначалося щоденне (о 7 год. 30 хв. ранку) богослужіння, після якого постійно відбувалися повчання.

У 1805 р. граф Щенсний Єжи Потоцький, бажаючи поліпшити матеріальне становище училища, записав на його користь із кожної душі чоловічої статі свого маєтку по одному карбованцю, що склало 18476 крб, та зобов'язав своїх спадкоємців платити на цю суму п'ятий відсоток Немирівському училищу [7, с. 10].

Коли після спустошливих пожеж 1803 і 1811 рр. Немирів опинився без будинку для гімназії, нова володарка Немирова і навколишніх сіл із 1809 р. графиня Софія Потоцька відкрила в 1815 р. Гайсинсько-Брацлавське повітове училище [8, с. 219]. У ньому було лише чотири класи, замість попередніх п'яти, причому два вищі – з дворічним курсом; предмети були ті ж самі, що й у гімназіях, але в меншому обсязі. Першим його куратором був Теодор Скімбірович; уже в 1820 р. в училищі навчалось 365 учнів, в тому числі 300 католиків та лише 20 православних і 3 протестанти. Кількість учнів кожного року зростала.

Згідно з новим планом, затвердженим у 1825 р. для училищ Віленського навчального округу, в Немирівському повітовому училищі або Гайсинсько-Брацлавському повітовому, як воно тепер називалося, настали зміни. До курсу училища входили такі предмети: 1) закон Божий; 2) арифметика; 3) алгебра; 4) геометрія; 5) фізика; 6) зоологія; 7) ботаніка; 8) мінералогія; 9) практичне землемірство; 10) наука про торгівлю; 11) технологія; 12) наука про сільське господарство; 13) риторика; 14) топографічне малювання; 15) наука про садівництво; 16) географія; 17) історія загальна; 18) мови: польська, російська, латинська, французька та німецька. Цього року училище складалось з чотирьох класів із підготовчим при них, а в 1830 р. було дозволено додати п'ятий і шостий класи для того, щоб викладання зазначених предметів у

більшому обсязі та з їх кращим засвоєнням дало учням змогу вступати прямо до університету. Проте ці класи так і не були відкриті, оскільки незабаром після цього розпорядження училище в м. Немирові було закрито [5, с. 11].

За найвищим указом від 12 січня 1831 р., був зроблений новий розподіл навчальних округів, за яким усі навчальні заклади Кам'янець-Подільської губернії були приєднані до Харківського навчального округу. Наступного, 1832 р. Немирівське училище було закрито, а його майно, як-то: бібліотека, речі та справи – перепроваджені до Вінниці для пересилання до Кам'янця-Подільського.

Після смерті Софії Потоцької в 1822 р. володарем Немирова стає її син граф Болеслав Потоцький (1805–1893 рр.). 1834 р. він разом із впливовими міщанами поновив роботу училища [3, с. 81].

Так, після дворічної перерви в м. Немирові знову було засноване училище на нових началах. «День 26 червня 1834 р., – писав доглядач цього училища І. Миладовський, – був найбажанішим днем для дворянства південних повітів Кам'янець-Подільської губернії, яке бажало виховувати своїх дітей у громадських училищах. У великому кам'яному будинку, відмінно побудованому за кошт графа Болеслава Потоцького й пожертвуваному для училища, відбувалася публічна церемонія відкриття Немирівського повітового училища й першого розряду парафіяльного училища при ньому. На цій урочистій події були присутні директор училищ, проводир дворянства Брацлавського повіту та численне Подільське краще дворянство обох статей. Після здійснення в парафіяльному костьолі літургії, молебню за здоров'я шанованого винуватця цієї урочистості та молебню про початок навчання керівні особи й учні зі всією громадою вирушили в училищний дім, де священник греко-російського сповідання відслужив урочистий молебен із водоосвяченням і окропив священною водою весь будинок училища. Після цього були прочитані деякі приписання начальства щодо відкриття Немирівського повітового училища». Штатний доглядач І. Миладовський виголосив промову про те, що виховання учнів повинне відповідати загальній меті й очікуванню уряду для загального добра і благополуччя народу. Учитель латинської мови Бутович коротко виклав учням необхідність однаково ретельно займатися всіма предметами [5, с. 13–14]. Навчальні заняття почалися з першого серпня.

16 червня 1835 р. було затверджено штат гімназій та повітових училищ для дворян і міщан у Київській, Волинській та Подільській губерніях. На підставі цього Немирівське училище 8 січня 1836 р. було перетворене на чотирикласне дворянське училище, в якому в перших трьох класах усі предмети викладалися в такому ж обсязі, як у трьох нижчих класах гімназії, з тим, щоб учні могли вступати прямо в четвертий клас гімназії, четвертий клас дворянського училища призначався тільки для таких учнів, що з якихось обставин не могли або не бажали вступити до гімназії [5, с. 15].

Графові Б. Потоцькому допомагало те, що він з 1835 р. обіймав посаду помічника попечителя Київського навчального округу, куди входив і Немирів.

Саме ці зв'язки сприяли розширенню училища та підготовці до відновлення гімназії. Якщо спочатку в училищі навчалося 216 учнів, то в наступні роки їх кількість зросла до 450. Досить помітну перевагу в училищі мали католики. З усіх його учнів лише 24 були православними українцями, а решту становили католики-поляки. Куратором училища був поляк Деонісій Опацький, а директором – теж поляк доктор філософії Ян Миладовський [3, с. 81].

Немирівське дворянське училище розміщувалося в кам'яному одноповерховому будинку, що, згідно з історичною запискою за 1835/36 навчальний рік, складався з двох зал, п'яти класних кімнат, бібліотеки, канцелярії доглядача, двох кімнат для зборів учителів, декількох кімнат, зайнятих парафіяльним училищем, і комори. При будинку був великий двір, але без огорожі. Училище втримувалося почасти на засоби державного казначейства (із Брацлавського повітового казначейства відпускалося 2850–3987 крб), а почасти на відсотки від капіталу, пожертвованого графами Потоцькими (85335 крб 28 коп.), крім того, в Одеському банку перебувало на зберіганні від залишків колишніх років близько 20 тис. крб. За кількістю учнів Немирівське училище було досить численним: у 1834 р., як видно зі звіту, в ньому було 103 учні, а в парафіяльному училищі – 48; згодом їх число поступово збільшується й у 1838 р. доходить до 430. Однак училище не було багате на навчальні посібники. В історичній записці за 1837/38 навчальний рік ідеться, що в бібліотеці перебуває всього 410 творів; а у фізичному кабінеті наявні лише кілька приладів, придатних до використання. У 1838 р. граф Болеслав Потоцький звернувся до Міністерства народної освіти з пропозицією перетворити повітове дворянське училище, що перебуває в його маєтку, м. Немирові, на гімназію [5, с. 15–16].

У цій пропозиції граф брав на себе такі зобов'язання: пожертвований графами Вінцентом і Щенсим Єжи Потоцьким капітал, що належить училищу, він забезпечує законною заставою власного маєтку; до суми, що відпускалася колись на утримання училища (близько 1022 крб) він зобов'язується з власного маєтку щорічно додавати на утримання гімназії й парафіяльного при ній училища 3252 крб 65 коп. сріблом; крім цього, у зв'язку з тим, що займаний училищем будинок недостатній для того, щоб помістити в ньому гімназію, граф обіцяє незабаром вибудувати новий будинок для розміщення в ньому класів гімназії, а також окремих будинків поблизу головного корпусу для парафіяльного училища й кілька будинків для чиновників гімназії, за затвердженим керівництвом училища планом [5, с. 16–17].

Унаслідок такого клопотання графа Болеслава Потоцького 16 квітня 1838 р. імператор повелівав: «На місце існуючого в м. Немирові повітового училища для дворян заснувати там гімназію» [5, с. 17].

У день відкриття було велике свято. Учителі історії та статистики В. Орда і вчитель російської мови П. Семеновський підготували віршовані вітання, що їх виголосили учні. Були запрошені батьки і впливові міщани. Увечері в палаці відбувся бал.

При гімназії існувала і книжкова крамниця, в якій торгував один з учителів і за це жив безкоштовно в одному з будинків. Прибуток від торгівлі становив 800–1500 крб. Усі питання, пов'язані з навчанням і побутом учителів чи гімназистів, вирішувалися за допомогою графа [9, с. 90].

Б. Потоцький запрошує до Немирова професора механіки й архітектури Київського університету Св. Володимира Ф. І. Меховича (1783–1853 рр.), який виконував обов'язки архітектора Київського навчального округу для розбудови міста [10, с. 269]. За кілька років на замовлення графа Мехович за своїми проектами збудував ряд важливих споруд, які збагатили Немирів. Особливе місце серед них посіла гімназія – великий двоповерховий цегляний будинок, побудований у 1838 р. на місці старого будинку Потоцьких, був витриманий у дусі практичної казенної архітектури пізнього класицизму. Б. Потоцький домігся, щоб цей заклад одержав офіційну назву – Немирівська гімназія. Так, 1838 р. вважається новим відліком в історії відновленої Немирівської гімназії, яка невдовзі стала відомою майже на всі українські південно-західні регіони Росії.

Зберігся архівний документ «Зобов'язання, дані графом Болеславом Потоцьким, і заява управляючого Болеслава Потоцького Франца Шлегеля про пожертву грошей зі своїх доходів на утримання Немирівської гімназії та приходської школи. 1838–1839 рр.» [11], де зазначено: «...Граф Болеслав Станіславович Потоцький пожертвував на заснування [...] його Немирівської гімназії з паралельними її класами та приходським при ній училищем щорічно назавжди платежу по 3252 крб 65 коп. сріблом» [11, арк. 16], а також: «...Місце в м. Немирів під забудівлю на Ботанічний сад[...] та побудову на власний кошт приміщень, будинків та інших будівель, як під приміщення гімназії, так і на квартири для вчителів...» [11, арк. 16 зв.]

Протягом усього часу, коли граф Б. С. Потоцький був почесним опікуном Немирівської гімназії (1839–1866 рр.), він з особливою увагою і турботою ставився до потреб закладу й учнів [12, арк. 69 зв.]. При гімназії, в спільній квартирі, на його кошти утримувалося до 30 вихованців. Граф не лише матеріально допомагав учням, а й улаштував у своєму палаці вечори, гуляння в парку й усілякі забави. У святкові дні для гімназистів, учителів та мешканців міста він проводив бали. Під звуки палацового оркестру відкривав танці в першій парі з якоюсь із жінок. На Великдень на галявині перед палацом улаштувалися гойдалки. Грав чудовий оркестр під керівництвом умілого і талановитого Йогана Ладвера (Ландера?) [9, с. 91]. Граф завжди побатьківськи ставився до учнів, допомагаючи тим, хто потребував підтримки.

Болеслав Потоцький давав бали, розбудовував місто і саму гімназію, організував роботу лазарету. Мешканці міста часто зверталися до нього по допомогу з різних питань. Під час польських подій 1830 р та пізніше він неодноразово заступався за гімназистів, які доволі активно проявляли свої політичні вподобання.

Граф звів при гімназії католицьку каплицю, освячену 1856 р. як каплицю Святого Болеслава. Немирівська гімназія дуже швидко стала відомою на все

Поділля і в роки найбільшого розквіту нараховувала близько 450 учнів. Крім того, Потоцький заснував жіночий пансіон у Немирові (1836 р.) і 4-класну школу в Богополі. Значні суми він жертвував не лише на утримання всіх вищеназваних закладів, а й на стипендії [13, с. 527].

До польського повстання в Немирівській гімназії навчалися в основному поляки. Так, у 1838 р. православних навчалось лише 48. Учні жили по квартирах. Було заведено чотири типи квартир із відповідною платою – 150, 100, 75 і 50 крб за рік. Усе визначалося умовами проживання і харчування. До першої категорії, крім того, був приставлений гувернер-француз [9, с. 91].

Немирівську гімназію часто відвідував й відомий усьому світові геніальний хірург та педагог Микола Іванович Пирогов. Будучи попечителем Київського навчального округу, він контролював виховний процес у навчальних закладах округу. У своєму циркулярі «Основні засади правил про провини і покарання учнів» відзначав, що за кількістю покарань різкими Немирівська гімназія посідає друге місце в окрузі. У 1858 р. із 600 гімназистів тут було висічено 67, тобто кожний дев'ятий учень, – і це в роки найбільшого розвитку Немирівської гімназії, коли тут викладали чимало відомих діячів культури. Згодом попечитель М. І. Пирогов заборонив тілесні покарання і грубе ставлення вчителів до гімназистів. Реформа М. І. Пирогова здійснила переворот у гімназійному житті [4, с. 93].

У Немирівській гімназії швидко збільшується кількість учнів – аж до 700 осіб у 1862/63 навчальному році. У цей час Немирівська гімназія стає найбільшою в Росії, а містечко – великим науково-просвітницьким центром усього південно-західного регіону. Немирів називали тоді «Подільськими Афінами» [3, с. 82].

Болеслав Потоцький у 1848 р. створив також у Немирові дитячий притулок [14], названий на честь його дружини «Притулком графині Марії Потоцької», і був затверджений його попечителем. На утримання цього закладу він пожертвував 3 тис. крб. Крім того, в Немирові існував притулок для дітей-сиріт, заснований дружиною Болеслава Потоцького. Сирітські притулки існували й по окремих селах. Так, у Ковалівці таким притулком керував Семен Серветник, за що йому платили по 1 крб. за місяць [9, с. 103].

Після придушення польського повстання в 1863 р. граф Б. Потоцький покинув Немирів та переїхав до Петербурга. Це згубно позначилося на долі гімназії: чисельність учнів скоротилася в 3,5 разу. У 1867 р. тут навчається лише 198 учнів, з них 140 дітей дворян і чиновників, 14 – духовенства, 24 – міщан, 16 – селян, 4 – іноземці.

У 1867 р. граф Строганов (зять Болеслава Потоцького) був призначений попечителем Немирівської гімназії, він перебудував гімназичну церкву, своїм коштом навчав декількох гімназистів.

У гімназії йшли заняття. Дисципліна була суворою, оскільки пам'ятними були ще події польського повстання 1863 р. Частина гімназистів розігнали як неблагонадійних, а інших – позабирали батьки, оскільки, рішенням царя було заборонено викладання польської мови і навчання велося російською.



З 1865 до 1869 р. гімназія була перетворена на реальну, хоча вчителі й батьки були проти цього. Нарешті, завдяки клопотанню попечителя графа Строганова, в 1869 р. вона знову стала класичною.

У пам'ять про події 1863 р. були вжиті спеціальні заходи: 1) поляк не міг претендувати на місце вчителя; навіть викладання Катехізису для поляків велося російською мовою; 2) начальство вимагало підписку про благонадійність дітей польського походження (14 років!) від усіх жителів Немирова, а від приїжджих вимагалася порука (1865 р.); 3) у 1865 р. полякам заборонялося розмовляти рідною мовою і вдома, й у гімназії; 4) гімназистів-поляків не повинно бути більше, як 100 чоловік.

У зв'язку із цим кількість учнів у гімназії зменшилася втричі. У 1868 р. при гімназичній Миколаївській церкві заснували «Православне церковне братство» з метою поширення грамотності російської та церковно-слов'янської мов. Була відкрита і безкоштовна школа для дівчат. У гімназії відкрили столярний та палітурний класи. Водночас бідність була вражаючою. «Бедность учеников гимназии поразительна: большая половина их не имеет калош и другой перемены сапог. Зимой многие ходят в легких пальто». 20 % гімназистів звільнялися від сплати за навчання [9, с. 114–115].

Директором гімназії був Сорокін – людина гонорова і неприємна. За нього процвітали доноси і наклепи. Зі спогадів В. Дебогорія-Мокрієвича: «Сухопарый, лицо бледное, одутловатое, в бородавках, прямые волосы, точно из соломы, и совершенно оловянный взгляд. Это не человек, а чиновник – мумия, вооруженная неограниченной властью по отношению к ученикам...» [15] Можна додати, що відповідним було його ставлення й до вчителів.

Незважаючи на виїзд Потоцького з Немирова, він залишається почесним попечителем гімназії та робить усе, щоб підтримати своє дітище. За плідну працю на освітній ниві царський уряд присвоїв графові чин камергера, а згодом й вищі придворні чини: церемоніймейстера (1854 р.) [16, арк. 1–6], гофмейстера (1866 р.), вищий придворний чин 2-го класу обер-шенка (1874 р.)

У 1888 р. до 50-річчя Немирівської гімназії викладач латини Сергій Григорович Стрибульський склав «Историческую записку о Немировской гимназии», видану в Немирові, в друкарні С. Я. Брантмана, яка розташовувалася на тій самій Гімназичній вулиці. Видання містить перелік викладачів та випускників за п'ятдесят років та кілька додатків, серед яких заслуговує на увагу опис Немирова, складений директором гімназії Т. І. Пристуком у 1859 р. [5].

А на честь цієї дати царський уряд нагородив засновника Немирівської гімназії та її почесного попечителя Болеслава Потоцького діамантовим орденом Св. Олександра Невського [3, с. 83].

Після смерті Б. Потоцького утримувати своїм коштом чоловічу гімназію продовжила його внучка – княгиня Марія Щербатова. Під час пожежі, що спалахнула в гімназії, княгиня надала свій палац під класи, доки за її коштом ремонтувалося погоріле приміщення. Вона влаштувала в палаці випускні

бали для гімназистів, і в першій парі з кращим учнем ішла сама княгиня [3, с. 83].

Восени 1905 р. учні старших класів чоловічої гімназії вимагали звільнити найбільш ненависних учителів, покласти край грубому ставленню до учнів; їх підтримали учениці жіночої гімназії. Щоб зламати опір учнів, обидві гімназії закрили на цілий місяць.

У 1920 р. радянська влада ліквідувала Немирівську гімназію і розмістила в ній три початкові та неповну середню школи, в яких навчалося 765 учнів. У вересні 1931 р. в приміщенні колишньої Немирівської гімназії було відкрито педагогічний технікум [3, с. 84].

На початку 70-х рр. ХХ ст. Немирівський педагогічний технікум переводять до Вінниці, а в приміщенні організовують середню школу № 2.

Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти таких висновків.

Дослідження суспільної та благодійної діяльності ХІХ ст. – перспективний і актуальний напрямок сучасної історичної науки. Потоцькі, нащадки польських магнатів, маючи всі права загальноросійського дворянства, відігравали помітну роль у житті не лише свого регіону, а й держави в цілому.

Вивчення меценатської діяльності Потоцьких у ХІХ ст. дає змогу висвітлити як невідомі сторінки регіональної історії, так і тогочасні культурологічні процеси, з'ясувати їх значення для прогресивних перетворень у житті як українського, так і російського суспільства. Історико-культурна спадщина Потоцьких є унікальною.

У другій половині ХІХ ст. ім'я мецената і суспільного діяча Болеслава Станіславовича Потоцького було відоме не лише на Поділлі, а й далеко поза його межами.

Становлення Б. Потоцького як відомого філантропа відбувалося під впливом середовища, в якому він жив. Меценатська, благодійна і суспільна діяльність Потоцьких була зумовлена релігійною, гуманістичною й егоїстичною мотивацією.

Немирівська гімназія другої половини ХІХ ст. – освітній, культурний і науковий осередок європейського рівня, який мав потужний вплив не лише на розвиток просвітництва краю, а й на українську освіту і культуру в цілому.

Вивчення меценатської діяльності Потоцьких має суттєве значення для виховання кращих патріотичних традицій меценатства і суспільно-благодійної діяльності серед сучасних українських філантропів.

### Список використаних джерел

1. Немировская гимназия // Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР [Электронный ресурс] / гл. ред. Жариков Н. Л. – Т. 2. – С. 24. – Режим доступа : [http://ua.vlasenko.net/\\_pgs/vinnytska.html](http://ua.vlasenko.net/_pgs/vinnytska.html).
2. Малаков Д. В. Минуле Немирова [Текст] / Д. В. Малаков. – К. : Оранта, 1998.

3. Барнасюк О. С. Історія немирівської гімназії (кінець XVIII – початок XX ст.) / О. С. Барнасюк, І. М. Романюк // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця : ДП ДКФ, 2005. – С. 79–84.
4. Малаков Д. В. По Брацлавщине (от Винницы до Тульчина) [Текст] / Д. В. Малаков. – М. : Искусство, 1982.
5. Стрибульский С. Историческая записка о Немировской гимназии. 1838–1888 [Текст] / С. Стрибульский. – Немиров, 1888.
6. 16 квітня 1803 року Олександром I заснований Імператорський Віленський університет [Електронний ресурс] // Православ'є в Україні. – Режим доступу : [http://orthodoxy.org.ua/uk/tsey\\_den\\_v\\_istorii/2007/04/16/7193.html](http://orthodoxy.org.ua/uk/tsey_den_v_istorii/2007/04/16/7193.html).
7. Потульницький В. А. Українська та світова історична наука: рефлексії на межі століть / В. А. Потульницький // Український історичний журнал. – 2000. – № 1. – С. 3–20.
8. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej / R. Aftanazy. T. 10: Województwo Braclawskie. – 2-e wyd. – Wrocław, 1996.
9. Шенк Г. О. Немирів крізь віки. Історико-краєзнавчі нариси. Художньо-публіцистичні нариси [Текст] / Г. О. Шенк. – Вінниця : Континент-ПРИМ, 2001.
10. Родічкін І. Д. Старовинні маєтки України: книга-альбом [Текст] / І. Д. Родічкін, О. І. Родічкіна. – К. : Мистецтво, 2005.
11. Центральний державний історичний архів України м. Києва (далі ЦДІАУК). Ф. 49. Потоцькі – графи, польські магнати, великі землевласники на Правобережній Україні. – Оп. 1. – Спр. 606. Обязательство, данное графом Болеславом Потоцким и заявление управляющего Б. Потоцкого Франца Шлегеля о пожертвовании денег со своих доходов на содержание Немировской гимназии и приходской школы.
12. ЦДІАУК. Ф.707. Управління Київського учбового округу. – Оп. 6. – Спр. 181. Формулярные списки о камергерах и камер-юнкерах, состоящих на службе в Киевском учебном округе. 16 июля – 8 октября 1840 г.
13. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: біографічний словник / В. Колесник. – Вінниця, 2007.
14. Об открытии детского приюта в Немирове // Подольские губернские ведомости. – 1849. – № 3.
15. Дебогорий-Мокриевич В. К. Воспоминания [Текст] / В. К. Дебогорий-Мокриевич. – СПб. : Книгоизд-во «Свободный труд», 1906.
16. ЦДІАУК. Ф. 707. Управління Київського учбового округу. – Оп. 20. – Спр. 62. Дело о производстве почетного попечителя Немировской гимназии графа Потоцкого в церемониймейстеры высочайшего двора.

## References

1. Nemirovskaja gimnazija // Pamjatniki gradostroitel'stva i arhitektury Ukrainskoj SSR [Elektronnyi resurs] / Gl. red. Zharikov N. L. – T. 2. – S. 24. – Rezhim dostupa : [http://ua.vlasenko.net/\\_pgs/vinnycka.html](http://ua.vlasenko.net/_pgs/vinnycka.html).
2. Malakov D. V. Minule Nemirova [Tekst] / D. V. Malakov. – K. : Oranta, 1998.
3. Barnasjuk O. S. Istorija nemirivs'koï gimnazii (kinec' XVIII – pochatok HH st.) / O. S. Barnasjuk, I. M. Romanjuk // Vinnichchina: minule ta s'ogodennja. Kraeznavchi doslidzhennja. – Vinnicja : DP DKF, 2005. – S. 79–84.

4. Malakov D. V. Po Braclavshhine (ot Vinnicy do Tul'china) [Tekst] / D. V. Malakov. – M. : Iskusstvo, 1982.
5. Stribul'skij S. Istoricheskaja zapiska o Nemirovskoj gimnazii. 1838–1888 [Tekst] / S. Stribul'skij. – Nemirov, 1888.
6. 16 kvitnja 1803 roku Oleksandrom I zasnovanyj Imperators'kyj Vilens'kyj universytet [Elektronnyi resurs] // Pravoslaviye v Ukrayini. – Rezhim dostupu do resursu : [http://orthodoxy.org.ua/uk/tsey\\_den\\_v\\_istorii/2007/04/16/7193.html](http://orthodoxy.org.ua/uk/tsey_den_v_istorii/2007/04/16/7193.html).
7. Potul'nic'kyj V. A. Ukrayins'ka ta svitova istorychna nauka: refleksiyyi na mezhi stolit' / V. A. Potul'nic'kyj // Ukrayins'kyj istorychnyj zhurnal. – 2000. – № 1. – S. 3–20.
8. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej / R. Aftanazy. T. 10: Województwo Wraclawskie. – 2-e wyd. – Wrocław, 1996.
9. Shenk G. O. Nemyriv kriz' viky. Istoryko-krayeznavchi narisy. Hudozhn'o-publicystychni narisy [Tekst] / G. O. Shenk. – Vinnicja : Kontinent-PRIM, 2001.
10. Rodichkin I. D. Starovynni mayetky Ukrayiny: knyha-al'bom [Tekst] / I. D. Rodichkin, O. I. Rodichkina. – K. : Mystectvo, 2005.
11. Central'nyj derzhavnyj istorichnyj arhiv Ukrayiny m. Kyiva (dali CDIAUK). F. 49. Potoc'ki – grafy, pol's'ki magnaty, velyki zemlevlasnyky na Pravoberezhnij Ukrayini. – Op. 1. – Spr. 606. Objazatel'stvo, dannoe grafom Boleslavom Potockim i zajavlenie upravljajushhego B. Potockogo Franca Shlegelja o pozhertvovanii deneg so svoih dohodov na soderzhanie Nemirovskoj gimnazii i prihodskoj shkoly.
12. CDIAUK. F. 707. Upravlinnja Kyivs'koho uchbovoho okruhu. – Op. 6. – Spr. 181. Formuljarnye spiski o kamergerah i kamer-junkerah, sostojashhih na sluzhbe v Kievskom uchebnom okruge. 16 ijulja – 8 oktjabrja 1840 g.
13. Kolesnyk V. Vidomi poljaky v istoriyi Vinnychchyny: biohrafichnyj slovnyk / V. Kolesnyk. – Vinnicja, 2007.
14. Ob otkrytii detskogo prijuta v Nemirove // Podol'skie gubernskie vedomosti. – 1849. – № 3.
15. Debogorij-Mokrievich V. K. Vospominanija [Tekst] / V. K. Debogorij-Mokrievich. – SPb. : Knigoizd-vo «Svobodnyj trud», 1906.
16. CDIAUK. F. 707. Upravlinnja Kyivs'koho uchbovoho okruhu. – Op. 20. – Spr. 62. Delo o proizvodstve pochetnogo popechitelja Nemirovskoj gimnazii grafa Potockogo v ceremonijmejstery vysochajshego dvora.

**Т. Д. Чубина**

### **Меценатско-филантропический проект Болеслава Потоцкого: Немировская гимназия**

В научной статье речь идет о малоизвестных страницах истории магнатского рода Потоцких, его вкладе в историю и культуру Украины, в частности о меценатском проекте Болеслава Потоцкого – Немировской гимназии. Автор отмечает, что усвоение наследия прошлого, его критическое осмысление и использование – важные условия поступательного движения как современной науки, так и общества в целом. В этом контексте актуальным

становится изучение такого социально-экономического и морально-психологического явления, как благотворительность.

**Ключевые слова:** род Потоцких, Болеслав Потоцкий, благотворительность, Немировская гимназия.

**T. D. Chubina**

### **Boleslaw Potocki philanthropic project: Nemyriv high school**

In the scientific article we are talking about little-known pages of the history of the Pototskyi magnate family, its contribution to the history and culture of Ukraine, in particular, philanthropic project of Boleslav Pototskyi – Nemyriv High School. The author emphasizes that the inheritance of the heritage of the past, its critical understanding and use are important conditions for the progressive movement of both modern science and society as a whole. In this context, it is relevant to study such socio-economic and moral-psychological phenomenon as charity.

**Keywords:** the Pototskyi family, Boleslav Pototskyi, charity, Nemyriv High School.